

'EN ZOET HOLLAND LAG VOOR MOK BENEDEN': Haarlem-Zandvoort, door stad, park en duin

Tekst: Jan Erik Burger Foto's: Egbert Kunst

Is er tussen Amsterdam en Rotterdam al eeuwen sprake van rivaliteit, tussen Amsterdam en Haarlem bestaat veeleer een symbiotische relatie. Haarlem, hoewel ontegenzeggelijk ouder, speelt in die verhouding de tweede viool.

De stad maakte na het roemruchte beleg en de inname door de Spanjaarden een bloeiperiode door. In de zeventiende eeuw barstte de stad uit haar voegen. Er kwam na lang delibereren een royaal opgezette uitbreiding, die gerealiseerd werd toen Haarlem, net zoals andere Hollandse steden, in de achttiende eeuw door een diep economisch dal ging. Deze staduitleg doorkruisen we op weg van het station naar een der oudste middeleeuwse stadgedeelten. We steken twee brede grachten over, waarvan de eerste in de vorige eeuw gedempt is en herdoopt in Parklaan. De onnodig brede asfaltbaan heeft echter na het kappen van de bomen in de jaren zestig niets parkachtigs meer. De tweede gracht is de Nieuwe Gracht. Hier wordt duidelijk hoezeer de ruime zeventiende-eeuwse stadsplanning een breuk betekende met de 'ongeplande' middeleeuwse stad. Van de Jansstraat slaan we linksaf naar de Bakenessergracht, in de vorige eeuw onderwerp van een heftige polemiek. Uiteindelijk ontsnapte de Bakenessergracht aan demping, het lot dat zoveel andere grachten trof. Een geweldig verlies is het dempen van de Oude Gracht geweest, hoewel dat op de plaats waar wij deze gracht kruisen, wat minder in het oog springend is. Langs het vroegere Oudemannenhuis, nu Frans Halsmuseum, en het Elisabethgasthuis, dat inmiddels ook een andere (sociaal-culturele) bestemming kreeg, bereiken we de Gasthuisvest, een onderdeel van de vroegere vestinggracht.

Buiten de vestinggracht krijgt de innige band van Haarlem met Amsterdam een concrete invulling. Hier en verder naar het zuiden, in de richting van de Haarlemmerhout en langs het Spaarne verrezen in de zeventiende en achttiende eeuw talrijke lust- en buitenhoven. Vele waren het eigendom van kapitaalkrachtige Amsterdammers, die tijdens de zomermaanden de ongezonde atmosfeer van de handelsmetropool wilden ontvluchten. In de loop van de negentiende en twintigste eeuw zijn de meeste buitens gesloopt, andere zijn onherkenbaar verbouwd, maar een van de hoogtepunten staat er nog steeds: het paviljoen Welgelegen, dat inmiddels deel uitmaakt van de provinciale griffie van Noord-Holland. De bouwheer was een bankier Hope. Hij wist bij het Haarlemse stadsbestuur te bedingen dat het stadsbos, de Haarlemmerhout, werd aangepast aan zijn wens om vanuit zijn raam een onbelemmerd uitzicht te hebben. Laat u niet misleiden door de benaming paviljoen: er is hier sprake van een paleis. Let bijvoorbeeld op het bordes, waarlangs een karos ongehinderd de eerste verdieping kan bereiken. Het paviljoen was achtereenvolgens in gebruik bij Lodewijk Napoleon, koning van Holland, en later bij prinses Wilhemina van Pruisen, dochter van Frederik de Grote van Pruisen en moeder van koning Willem I. (zie over deze sterke vrouw het verhaal bij de wandeling Gouda- Stolwijk in Voetwijzer 3).

Door de eeuwen heen is de Haarlemmerhout het stadsbos van de Haarlemmers gebleven, een recreatiebos bij uitstek. Dat karakter heeft de Hout in de loop van de voorbije dertig jaar helaas allengs verloren. Niet alleen is het stadsbos aangetast door de gevolgen van de toenemende motorisering - wegen hebben er steeds sterker hun stempel op gedrukt - maar ook zijn de

Haarlemmers door de vergrote mobiliteit in staat hun verpozing elders te zoeken. Zeer te betreuren is het doortrekken van de Dreef als doorgaande weg van het centrum van Haarlem naar Heemstede. Deze ingreep, die overigens al eerder plaatsvond, lijkt onomkeerbaar. Ze heeft geleid tot de splitsing van het bos in tweeën, waarbij de som der delen echter kleiner is dan het geheel. Vrijwel nergens in de Hout bestaat nog onverstoord stilte. Natuur in de betekenis van oerbos is de Hout trouwens allang niet meer. In 1426 werden voor de eerste keer alle bomen gerooid. Het stadsbestuur had daartoe de opdracht gegeven, omdat het wilde voorkomen dat de troepen van Jacoba van Beieren ongezien de stad zouden naderen. Drie jaar later werd begonnen met de herbebossing. Bijna honderdvijftig jaar daarna maakte opnieuw een beleg de Hout met de grond gelijk. De Spanjaarden sloegen er in 1572 hun tenten op om van hieruit de stad te belegeren. De bomen hakten ze om ter gebruik als palissade en om zich tijdens de strenge winter te verwarmen. Toen de Spanjaarden, na overigens Haarlem eerst op bloedige wijze te hebben ingenomen, weer verdreven waren, wist de stad eindelijk de hele Hout in erfpacht te verwerven, een oude wens. In het erfpachtcontract met de Staten van Holland werd de Hout 'een sieraad en een verlustiging van het land van Holland' genoemd, een lichtelijk overdreven benaming voor een verzameling afgebrande stronken.

In vijf fasen werd de Hout beplant en allengs vergroot, totdat hij in 1755 zijn grootste omvang had gekregen. De hout werd geëxploiteerd als een produktiebos, maar bij de aanleg speelden esthetische principes wel degelijk een rol. In 1660 kwam de Dreef tot stand, de hoofdas van de Hout, waarvan de richting bepaald werd door de ligging van de Grote Houtpoort. In 1665 ontstond, haaks op de Dreef, de Spanjaardslaan. Deze afsluiting van de Hout in het zuiden was tot de omstreken kap in de zestiger jaren de mooiste lindenlaan van Nederland. Nu staan er snel gegroeide peppels. Bij de laatste uitbreiding in 1755, de bebossing van het Kaatsveld in de zuidoosthoek, werd de toenmalige mode van het sterrebos gevolgd. Na de al genoemde interventie van Hope in 1785 kwam de volgende verandering in de jaren twintig van de vorige eeuw. De tuinarchitect J.D. Zocher ontwierp een nieuwe plattegrond in de zogenaamde Engelse landschapsstijl, het hoogtepunt van het geïdealiseerde cultuurlandschap. Waar het landschap niet aan de eisen destijds voldeed, werd het aangepast. De pretenties over de maakbaarheid van het landschap waren zelfs groter dan in de twintigste eeuw. In ieder geval werd de Hout nu een fraai parkbos, maar zeventig jaar later moest er wegens verwaarlozing opnieuw een bosplan gemaakt worden. De keuze viel nu op Leonard Anthony Springer, een controversiële persoonlijkheid, die geen blad voor de mond nam waar het om echte of vermeende tegenstanders ging. Zo voegde hij de bejaarde zoon van Zocher, die zijn vader als tuinarchitect was opgevolgd, toe: 'Gij zijt afgeleefd en hebt afgedaan. Laat thans aan jongeren over hun denk- en zienswijze te openbaren'. Springer vertegenwoordigde de geest van de nieuwe tijd. Het bos was nu omringd door villawijken, die slechts door onverharde paden met elkaar verbonden waren. Zijn plan voorzag onder andere in verharding. In de nieuwe visie stond niet langer de structuur van het bos centraal, maar de vegetatie. Ondanks de steun van het gemeentebestuur bleef Springer omstreken. In ingezonden brieven aan het Haarlemsch Dagblad vielen jaren later nog termen als woudschennis en bijtjesdagen, wanneer het om de ingrepen van Springer ging.

Via de fraaie villawijken van Heemstede bereiken we ter hoogte van een van de laatste paltrokmolens (aan de overzijde) het Spaarne. Op de hoek staat een tandartswoning in een uitbundige Amsterdamse schoolstijl. Achterlangs voert een bruggetje ons over de monding van de haven van Heemstede. Aan de andere kam van het water ligt een Roomse veste: Hageveld, het voormalige seminarie van het bisdom Haarlem. Trots rijst de koepel op uit de omringende klooster-

en schoolgebouwen. Door het centrum van Heemstede lopen we nu naar het landgoed Groenendaal, in 1913 als wandelbos aangekocht door het gemeentebestuur van Heemstede. Met deze koop werd voorkomen dat de grond in kleine kavels zou worden verkocht als bouwgrond voor villaatjes, zoals al met veel andere buitenplaatsen gebeurd was. Het tegenwoordige landgoed Groenendaal is eigenlijk een samenvoeging van een aantal buitenplaatsen, waaronder Meerenberg, Bosbeek en het eigenlijke Groenendaal, dat in de zeventiende eeuw onder de naam Heemstedse Wildernisse bekend stond. De hoofdtoegang tot het landgoed Meerenberg, eerder Meer Rust geheten, lag in de zeventiende eeuw aan de zijde van de Haarlemmermeer, die pas in 1849 drooggelegd werd. Over het meer kwamen de eigenaars van de buitenplaats uit de richting van Amsterdam aanzeilen. Pas in later jaren werd de oprijlaan naar de Herenweg, de verbindingsweg tussen Haarlem en Leiden, aangelegd. Het complex bestond toen uit de in Franse stijl aangelegde buitenplaats naar een ontwerp van Daniel Marot, die ook de aanleg van de tuinen van Huis ten Bosch voor zijn rekening genomen heeft, en de 'wildernisse'. Deze onontgonnen binnenduinen vormen ook nu nog het mooiste deel van Groenendaal. Hier ligt de Ielievijver, die onder andere door Frederik van Eeden in zijn boek Onkruid (herdruk 1987) zo fraai bezongen is. Helaas is het wandelbos niet langer de oase die het in de dagen van Van Eeden was. Groenendaal is te ver gedemocratiseerd, het is onder de voet gelopen. Het is te goed per auto bereikbaar, tot diep in het bos. Tot het verval van de buitenplaats hebben waarschijnlijk ook de verschillende Flora-(bloembollen)tentoonstellingen bijgedragen, waarvan de laatste in 1953 is gehouden. Verder hebben oorlog, vandalisme en bekrompenheid hun tol geëist. Waar is de schelpengrot gebleven, waar de zeldzame bank van walvisribben, waar de belvédère? Over het lot van de laatste bestaat goed gedocumenteerde zekerheid. Op 26 augustus 1965 besloot de gemeenteraad van Heemstede op voordracht van het college van Burgemeester en Wethouders om 'ten laste van de gewone dienst van de gemeentebegroting een krediet van f 1475, ter beschikking te stellen voor het slopen van de Belvédère in het wandelbos Groenendaal.' De uitzichttoren verkeerde in slechte staat van onderhoud en bovendien waren de bomen eromheen zo hoog geworden dat het uitzicht verdwenen was. En dat is toch de functie van een belvédère? Even werd nog met de gedachte gespeeld om er een verdieping op te zetten, maar dra won toch het financieel inzicht. Jammer? Ja, een vroege gietijzerconstructie, een onvervangbaar monument van industriële archeologie, werd opgeofferd aan een puur functionele benadering. Veel eerder had al de vuurmachine het veld moeten ruimen, de eerste stoommachine in Nederland. De vuurmachine stond naast het nog aanwezige vreemde molentje. Samen moesten ze ervoor zorgen dat het water in de vijvers op peil bleef.

Wel gespaard bleef het Huis te Manpad, een ontwerp uit 1740. Hier woonde vele jaren de familie Van Lennep. De bekendste telg uit dit geslacht is natuurlijk Jacob van Lennep. Wandelaar door Nederland, auteur van historische romans zoals Ferdinand Huyck (dat voor een deel op Groenendaal is gesitueerd, o.a. de ontmoeting met Henriëne Blaek in de biljartkoepel), strijder voor de aanleg van een duin- waterleiding naar Amsterdam. Zijn vader, kleinzoon van een tot welstand opgeklimmen Duitse emigrant, liet in 1817 op de hoek van het landgoed Huis te Manpad een tenminste merkwaardig vaderlandslievend monument oprichten, waar twee (quasi-?) historische gebeurtenissen uit een ver verleden herdacht worden:

TEREERE VAN
WITTE VAN HAEMSTEDE
GRAVE FLORIS ZOON VAN HOLLAND
EN VAN

DE BRAVE BURGERS VAN HAARLEM
DIE MET HEM
DE VREEMDE MANNEN LANGS DIT PAD
VERDREVEN DEN XXVI APRIL MCCCIII
EN TER EERE VAN HEN
DIE TOT ONTZET VAN HAARLEM
BIJ DIT MANNEPAD HUN LEVEN WAAGDEN
DEN VIII JULIJ MDLXXIII.

Of de in dit opschrift vervatte verklaring van de naam Manpad de toets der kritiek kan doorstaan, is twijfelachtig. De vreemde mannen waren er in elk geval in 1304 wel. Deze Vlaamse kerels delfden het onderspit tegen Witte van Haemstede, die bastaard van Floris. De opvatting van Craandijk over dit gebeuren kunnen we ons ter harte nemen: 'Het Hollandsche hart van de dichter, het nationaal gevoel des volks duldt de gedachte niet, van als een veroverd land te worden beschouwd. 't Ontwaken der volksgeest is altijd een verschijnsel, waard te worden herdacht en verheerlijkt.' Na de dood van zijn vader bezorgde Jacob van Lennep in 1861 diens dichtbundel 'Hollandsche Duinzang', waaraan wij de titel van deze wandeling ontleend hebben: 't Was een adem des levens, zoo koel en zoo blij! 'k mogt op thijm en op bloemengeur treden: 'k Had het woud met zijn toppen en wildzang nabij, en zoet Holland lag voor mij beneden'

Λ 8

11 V

Λ2

V3

